

УДК: 94(477)

ШЕВЧЕНКО Н.В.,

Миколаївський державний університет ім. В.О. Сухомлинського

Шевченко Наталя Володимирівна (1982 р. н.) – аспірантка кафедри історії України, викладач кафедри політології МДУ ім. В.О. Сухомлинського. У 2005 р. закінчила історичний факультет, у 2006 р. – магістратуру МДУ ім. В.О. Сухомлинського. Тема наукового дослідження – «Діяльність національних культурно-освітніх закладів Півдня України в період німецько-румунської окупації 1941-1944 рр.».

ОСВІТА ТА ВИХОВНИЙ ПРОЦЕСС В СЕРЕДОВИЩІ ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ МИКОЛАЇВЩИНИ В ОКУПАЦІЙНИЙ ПЕРІОД

У статті розповідається про виховний процес у середовищі етнічних німців у роки німецько-румунської окупації, приділяється увага діяльності «Гітлерюгенду» на Миколаївщині, якому вдалося створити розгалужену мережу і залучити до своїх лав більшу частину молодих «фольксдойче» України, відкрити різноманітні виховні заклади: табори, гуртожитки, професійні школи тощо.

В статье говорится о воспитательном процессе в среде этнических немцев в годы немецко-румынской оккупации, уделяется внимание деятельности «Гитлерюгенда» в Николаевской области, которому удалось создать разветвленную сеть и привлечь в свои ряды большую часть молодых «фольксдойче» Украины, открыть разнообразные воспитательные учреждения: лагеря, общежития, профессиональные школы и т. п.

In article it is spoken about educational process in the environment of ethnic Germans within the German-Romanian occupation, pays attention of activity «Gittlerjugend» in the Nikolaev area to which managed to create the ramified network and to involve in the numbers the most part young «Folksdeutche» of Ukraine, to open various educational establishments: camp, a hostel, professional schools, etc.

Питання дослідження освітньої сфери в діяльності німецько-румунської влади в середовищі етнічних німців до цього часу не знайшло належного висвітлення в українській історіографії. Проте окремі проблеми, пов'язані з німецько-румунським окупаційним режимом, вивчаються досить активно [1]. Особливо цей процес посилюється на початку XXI ст. [2]. В історії Півдня України воєнних років існують «білі плями»: майже не дослідженим залишається початковий період війни, діяльність закладів освіти в період окупації та система освіти в етнічних німців –

фольксдойче. Саме на вирішенні останньої проблеми ми і зупинимося в нашій статті.

Одним з найбільш актуальних і водночас найбільш проблемних питань для окупаційної влади була освіта «фольксдойче»: з одного боку, їх статус вимагав повноцінної німецької освіти, а з іншого, цю освіту важко було надати в умовах воєнного часу. Проте Міністерством східних окупованих територій була видана постанова «Про обов'язкове навчання в народних школах дітей німецької національності, що мешкають в окупованих східних областях». Цим документом

запроваджувалося загальне обов'язкове навчання дітей «фольксдойче» протягом 8 років (неповна середня освіта). За порушення вимог постанови з батьків малолітніх німців стягувався штраф у розмірі 150 рейхсмарок, а іноді справа могла закінчитися арештом [3]. Також оголошувалося, що вчителі-«фольксдойче», які на момент прийняття постанови працювали в установах Рейхскомісаріату «Україна» перекладачами або допоміжними службовцями, мали повернутися в школи.

У Дніпропетровську був відкритий заклад, що готував помічників учителів для шкіл Рейхскомісаріату. Навчання для етнічних німців тривало 3 місяці. Потім після року практичної роботи охочі мали змогу освоювати спеціальність викладача народної школи [4].

У розпорядженні командування польової комендатури № 679 від 16 жовтня 1941 року про організацію шкільної освіти стверджувалося: «У громадах з німецьким населенням відкриваються тільки німецькі школи» [5].

Окупаційна влада сприяла відкриттю німецьких шкіл не лише на території, підпорядкованій німецькій цивільній юрисдикції. Нацисти втручалися і в освітню сферу на українських територіях, що входили до румунського окупаційного формування «Трансністрія». Гімлер звертався до А. Розенберга з проханням підтягнути рівень культурно-освітнього життя в Рейхскомісаріаті «Україна» на рівень Трансністрії, який він вважав достатньо високим [6].

Передбачалося роздільне навчання для дітей-німців та представників інших етносів. Що стосується освіти іншого населення, то тут природа фашизму проявилася повністю: нацисти з величезним презирством ставилися до будь-якої освіти слов'янського корінного населення України.

Гімлер, керуючись німецькою концепцією «блут унд боден» (міфічної давньонімецької концепції «єдності землі і крові»), говорив: «Для ненімецького населення на Сході не повинно бути ніяких шкіл, крім чотирикласної початкової школи» [7]. За роки окупації понад 2 млн радянських підручників було знищено нацистською владою [8].

До січня 1942 року по всьому Рейхскомісаріату «Україна» були відкриті початкові «народні школи», також видавалися окремі шкільні видання: «Педагогічний інформаційний бюлетень», газета «Школяр». Німецька адміністрація шкіл, відкритих у Рейхскомісаріаті для слов'ян, відзначалася відверто презирливим ставленням до них. Тут панувала всіляка дискримінація, навіть статева. Тому, на відміну від «фольксдойче», діти яких справді масово відвідували гітлерівські школи, тільки 1 % дітей українців та росіян шкільного віку відвідували школи в Рейхскомісаріаті «Україна» [9].

У Києві було відкрито Інститут країнознавства та економічних досліджень при центральній бібліотеці імперського комісаріату (указ Е. Коха

від 6 червня 1942 р.) [10]. Розпочалися підготовчі заходи до відкриття німецьких університетів у Києві та Одесі [11].

Згідно з рішеннями земельного управління НСДАП, у Рейхскомісаріаті «Україна» не тільки створювалася мережа дитячих шкільних установ та притулків для «фольксдойче», а й відразу ж розпочався підбір кадрів до них; кадри ці, як правило, набиралися теж із місцевих німців.

Але викладачі та керівники цих закладів постійно нарікали на низький рівень слухачів курсів з підготовки помічників вихователів дитячих садків для «фольксдойче»: «Знання дівчат надзвичайно примітивні. Загальний рівень виховання, володіння рідною мовою, політична поведінка та обсяг знань з догляду за дітьми дуже низькі» [12].

Також, для жінок-«фольксдойче» були відкриті курси з догляду за немовлятами і курси з підготовки медичних сестер милосердя під контролем німецького Червоного Хреста та Імперської спілки медичних сестер [13].

Націонал-соціалістична ідеологія проголошувала особливу важливість молодіжного виховання в нацистському дусі. А. Гітлер стверджував, що за німецькою молоддю майбутнє, оскільки тодішнє доросле покоління вже просякнуте старим консервативним духом і неспроможне на революційні дії. Виховання молодих «фольксдойче» не було винятком.

У Рейхскомісаріаті «Україна» місцеві етнічні німці стали основою масової організації «Гітлерюгенду», яка на цих теренах фактично існувала саме для них (адже «фольксдойче» відповідного віку тут знайти було важко). «Гітлерюгенд» – молодіжна нацистська організація військового типу, головний кадровий резерв НСДАП. Гітлер, вважаючи, що існування «тисячолітнього рейху» можливе лише шляхом відповідного виховання молодого покоління, стверджував: «Надзвичайно активна, владна, жорстока молодь – ось що я залишу після себе. У наших рицарських замках ми виростимо молодь, перед якою здригнеться світ... Молодь має бути байдужа до болі. У ній не повинно бути ні слабкості, ані ніжності. Я хочу бачити в її погляді блиск хижого звіра» [14].

Організація охоплювала німецьку молодь віком від 10 до 18 років і розподілялася за віковими категоріями. Молодша група: хлопчики від 10 до 14 років – «Дойче юнгфольк» («Німецька молодь»); з 14 до 18 років – власне «Гітлерюгенд». Жіноча організація у складі «Гітлерюгенду»: дівчатка віком від 10 до 14 років – «Юнгмедельбунде» («Союз дівчаток»); від 14 до 18 років – «Союз німецьких дівчат» (БДМ – «Бунд дойчер медель»). З 1 грудня 1936 по 8 серпня 1940 рр. «Гітлерюгенд» очолював рейхсгендфюрер Бальдур фон Ширах, згодом – Артур Аксман [15].

Керівництво «Гітлерюгенду» намагалося будь-якими засобами залучати молодь, організовуючи

спортивні змагання, туристичні походи, молодіжні зльоти, міжнародні зустрічі. Здійснювалися регулярні паломництва у Браунау, на батьківщину Гітлера. Будь-яка молода людина могла знайти у діяльності «Гітлерюгенду» щонебудь цікаве для себе: зайняття мистецтвом чи народними промислами, авіамоделювання, журналістика, музика, спорт. З початком Другої світової війни члени «Гітлерюгенду» займалися збором речей та одягу для солдатів, відправкою посилок на фронт. Увесь їхній час був максимально зайнятий, і в молоді ледве вистачало часу для власних родин. Більшість батьків не заперечувала проти подібного розпорядку, і в результаті в підлітків не формувалося інших, окрім нацистських, етичних та світоглядних переконань, що, власне, і було метою нацистського виховання молодого покоління.

Більшість дорослих фольксдойче на теренах України вважалися окупаційною владою непридатними сприйняти націонал-соціалістичне вчення в усій повноті через «зіпсованість» більшовицьким пануванням. Однак молодь ще можна було перевиховати. Навіть запрошення молодих «фольксдойче» до служби у військах СС робилися через «Гітлерюгенд» і передусім для тих, хто пройшов допризовну підготовку в рядах цієї організації [16].

Організація «Гітлерюгенд» в Рейхскомісаріаті «Україна» почала діяти відразу при розбудові цивільної адміністрації та структури НСДАП. Очолив український «Гітлерюгенд» обербаннфюрер Удо Голлуб, а відповідною дівочою організацією керувала Ельзе Шторк. Як і місцева організація НСДАП, структура «Гітлерюгенду» розбудовувалася відповідно до адміністративно-територіального устрою. Так, виникали структури «Гітлерюгенду» в генеральних округах (генералбецірках), областях, містах та селищах.

Представники окупаційної влади прагнули покрити мережею «Гітлерюгенду» кожен населений пункт, де мешкали «фольксдойче». Зокрема, у генералбецірку «Київ» «Гітлерюгенд» очолив оберштаммфюрер Евальд Бройер, а організацію дівчат – гауптмедельфюрерін Фрідель Паульс; «Миколаїв» – оберштаммфюрер Зігфрід Шеллер і гауптмедельфюрерін Дора Лампрехт; «Таврія» – гауптмедельфюрерін Доссе. Усі вони були «рейхсдойче», адже через швидкість створення організації своїх кадрів «вождів» «Гітлерюгенду» (тобто «фюрерів») просто не могло ще бути [17]. Назвою української організації «Гітлерюгенду» стала «Дойче Югенд України» (Deutsche Jugend Ukraine – німецька молодь України).

Організація німецької молоді України повинна була виховувати молодих «фольксдойче» у віці від 10 до 21 року в дусі націонал-соціалізму. Відповідно, вся молодь «фольксдойче» першої та другої категорій повинна була стати членами «Дойче Югенд України». «Фольксдойче» третьої категорії могли бути прийняті в члени «Дойче

Югенд України» тільки з дозволу гебігекомісара. Усі новоприйняті проходили випробувальний термін, а потім отримували членські посвідчення і розподілялися по частинах та підрозділах «Гітлерюгенду».

Від самого початку велика увага в «Гітлерюгенді» приділялася тому, щоб спершу «очистити» німецьку молодь від більшовицьких та інших місцевих ідеологічних впливів. Так, вважалося, що кожна фізична робота повинна пропонуватися членам «Гітлерюгенду» для того, щоб привчити хлопців «фольксдойче» до дотримувannya зовнішньої чистоти, охайності.

Оскільки нацистські ідеологи вважали, що більшовицьке панування сприяло появі в українських німців таких рис характеру, як брехливість, шахрайство, недовірливість, відлюдкуватість, замкненість, керівництво «Гітлерюгенду» мало на меті виховати в молодих «фольксдойче» відвертість, чесність, відкритість, усвідомлення власної гідності тощо. Такі твердження обґрунтовували посилену виховну роботу серед молоді фольксдойче. Наприклад, обов'язковими темами бесід, які повинні були проводитися з виховною метою, були такі:

1. «Гітлер – твій фюрер».
2. «Німецький солдат – твій визволитель».
3. «Ти – німець».
4. «Країна твоїх предків – Німеччина».
5. «Ти повинен розмовляти, мислити та діяти по-німецькому».
6. «Ти повинен працювати».

Також, було запропоновано здійснювати в рамках «Гітлерюгенду» військову підготовку. Проходження такої підготовки давало переваги під час призову до військ СС. Військовими наставниками в хлопців та дівчат були унтер-офіцери вермахту та керівники «Гітлерюгенду» з фронтовим досвідом. Такий табір був сформований у Вишгороді біля Києва – 150 юнаків проходили там підготовку. Аналогічний табір для молодих солдатів-«фольксдойче» було створено в окрузі «Миколаїв» [18].

Щодо професійної підготовки, то націонал-соціалістичне виховання, як стверджувалося, нерозривно було пов'язане з суспільно-корисною працею. Тому вважалося необхідним та потрібним одержання членами «Гітлерюгенду» з «фольксдойче» професії. Зокрема, у системі «Гітлерюгенду» розпочала здійснюватися організація селянських професійних шкіл для юнаків і домогосподарських шкіл для дівчат.

У документах окупаційного періоду представники керівництва української частини «Гітлерюгенду» зазначали, що для полегшення роботи з німецькою молоддю потрібно було враховувати два фактори: «1) «фольксдойче» являють собою дуже цінну складову німецької нації; 2) панування більшовиків залишило великі наслідки в поведінці «фольксдойче». «Фольксдойче», які внаслідок виснаження і поганого одягу створюють погане враження, все

одно несуть у собі частку найкращої німецької крові. Не можна погано судити про «фольксдойче», якщо в них був обідраний одяг через те, що вже декілька років для них недосяжними були як мило, так і одяг. Охайно одягнутий німець підпадав під підозру як куркуль, а це, у свою чергу, вело до засудження і репресій. Нужда була такою великою, що фольксдойче змушені були купувати за картки льон і самостійно виготовляти собі одяг. За влади більшовиків німці забезпечувалися в останню чергу» [19].

Що ж стосується мови місцевої німецької молоді, то тут окупанти теж відзначали наслідки радянського панування. Зокрема, стверджувалося, що останнім часом сталінським режимом було заборонено розмовляти німецькою мовою, а з 1937 р. були закриті останні німецькі школи. З цієї причини «фольксдойче» дуже погано знали німецьку мову (щоправда, це твердження викликає деякі сумніви, принаймні, відносно більшості «фольксдойче», але воно повторюється в декількох документах [20], що, у свою чергу, ускладнювало пропагандистську роботу взагалі і роботу «Гітлерюгенду» зокрема.

Все ж головний акцент керівники «Гітлерюгенду» робили на тому, що загальним завданням виховання було формування кадрів керівників (молодіжних «фюрерів») з числа самих же «фольксдойче».

Загалом робота «Гітлерюгенду» мала різні напрямки, але одним із найперших і наймасовішим були табори для молоді. У 1942-1943 рр. розгорнулася кампанія літніх таборів. Незважаючи на складнощі, молодіжна робота серед «фольксдойче» мала успіхи. Особи, які були гідні відвідувати молодіжні табори, набиралися уповноваженими окружних інстанцій «Гітлерюгенду». У спільних таборах для хлопців і дівчат вважалося за необхідне здійснювати наступні заходи: спільне обговорення світоглядних та ідеологічних питань і заучування пісень, а крім того, проведення спортивних ігор та різних культурних заходів. Навчання, вечори та опрацювання культурних тем вважалося бажанням Гітлера. Взагалі ім'я Гітлера прив'язувалося до найрізноманітніших питань, наприклад, воно звучало в гаслі табірної програми [21].

Крім таборів, організовувалися і гуртожитки «Гітлерюгенду». Зокрема, у результаті переписки гауптбаннфюрера Зіґфрида Нікеля, очільника в «Гітлерюгенді» Головної інстанції Сходу, якій підпорядковувався український «Гітлерюгенд», з головним керівником «Гітлерюгенду» Артуром Аксманном (рейхсюгендфюрером НСДАП-Гітлерюгенду) було вказано на необхідність організації гуртожитків для молоді «фольксдойче» Сходу. На Півдні України гуртожитки були створені в Миколаєві та Мелітополі [22].

Гуртожитки для молоді «Гітлерюгенду» організовувалися з метою допомоги учням у

навчанні, здобутті професії, трудовій діяльності, а також з метою виховання «фольксдойче» в дусі націонал-соціалізму. Уся молодь «фольксдойче» з регіонів розміщувалася в районних гуртожитках. В окремих випадках в них зосереджувалася також і німецька молодь з міст. Гуртожитки існували для хлопців 14-18 років і для дівчат 14-21 року. Керівництво гуртожитків очолювалось НСДАП-Гітлерюгендом. Націонал-соціалістична жіноча спілка займалася вихованням дітей 10-14 років, які складали дитячі групи в гуртожитках «Гітлерюгенду».

Що стосується курсів, то вже у 1943 р. «Гітлерюгендом» був організований курс фюрерів «фольксдойче» у Києві, адже керівників готували не лише з хлопців, а й з дівчат. Направлені були на цей курс дівчата «фольксдойче» з Миколаївського округу (10 дівчат після завершення курсу були направлені до Німеччини) [23].

Дещо відрізнялося навчання фольксдойче на спеціальних курсах «ландінстфюрерів» (з 1926 року народження і молодше), учасники яких відправлялися на практику до Німеччини і після закінчення навчання мали працювати як фюрери сільськогосподарської служби. Із 9 вересня 1943 р. розпочався другий курс фюрерів у Києві, який відвідували з Київського генералбецірку 8 осіб, Волинського і Подільського – 2, Дніпропетровського – 18, Миколаївського – 14. Контролював це навчання керівник українського «Гітлерюгенду» [24].

Український «Гітлерюгенд» також брав активну участь у переселенні «фольксдойче». Ті з його членів, які відзначилися під час формування нових колоній «фольксдойче», представлялися до нагород за гарну роботу, про кожного з них окремо згадували навіть і в листах до гауптбаннфюрера Нікеля в Берлін [25].

Таким чином, і освіта, і молодіжне виховання етнічних німців на території Рейхскомісаріату «Україна» була підпорядкована одній меті – формуванню в середовищі українських «фольксдойче» необхідного нацистському режиму світогляду. У містах та сільській місцевості Рейхскомісаріату створювалася та активно функціонувала мережа освітніх закладів для «фольксдойче». Кадри для цих установ, як правило, набиралися теж із місцевих німців.

Діяльність «Гітлерюгенду» на території Рейхскомісаріату «Україна» щодо місцевих «фольксдойче», незважаючи на відносну короткочасність, обставини війни та вороже оточення, можна визнати достатньо результативною. Керівництву «Гітлерюгенду» вдалося створити розгалужену мережу і залучити у свої ряди більшу частину молодих «фольксдойче» України, відкрити різноманітні заклади, що працювали для їх перевиховання: табори, гуртожитки, професійні школи тощо. Нарешті, стосовно основного завдання Гітлерюгенду – підготовки керівників (фюрерів) молодіжного руху – то тут теж вдалося задіяти

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль М.В. Україна у Другій світовій і Великій вітчизняній війнах (1939-1945 рр.). – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 336 с. (Україна крізь віки в 15 томах. – Т. 12); Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки) / Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Ін-ту соціології НАН України. – К.: Інтел, 1994. – 183 с.; Чирко Б.В. Німці в Україні // Відродження. – 1997. – № 1. – С. 13-17; Калиничева Г.И. Депортация немецкого населения Украины в 30-40 годы // Тоталитаризм и антитоталитарные движения. Международная научная конференция. – Харьков, 1994. – С. 309-312; Кудряченко А.И. Доля німців України // Трибуна. – Київ. – 1993. – № 6. – С. 27-28; Кудряченко А.И. Німці України: минуле і сьогодення // Розбудова держави. – 1994. – № 5. – С. 19-23.
2. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941-1944 рр. (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів). – Миколаїв, 2004. – 501 с.; Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Політика нацистського режиму стосовно етнічних німців України // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 83-95; Архіви окупації. 1941-1944 / Держ. ком. Архівів України; Упоряд. Н. Маяковська. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 872 с. – (Більше не таємно. – Т. I.).
3. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3206. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 130.
4. Клец В.К. Немцы Украины в период Второй мировой войны (на примере Днепропетровской области) // Вопросы германской истории. – Т. 1. История. – Днепропетровск, 1998. – С. 148-152.
5. Там само.
6. Buchsweiler, Meir. Volksdeutsche in der Ukraine am Vorabend und Beginn des Zweiten Weltkriegs – ein Fall doppelter Lozalität? – 1. Aufl. – Gerlingen: Bleicher, 1984. – S. 322.
7. Ленська В.В. Фашистська шкільна політика на окупованій території України // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С. 81.
8. Там само. – С. 82.
9. Там само.
10. Fleischhauer, Ingeborg. Das Dritte Reich und die Deutschen in der Sowjetunion – Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1983. – S. 166.
11. Немцы Украины: Пилотный сборник. – М.: Общественная академия наук российских немцев, 2002. – С. 41.
12. ЦДАВО України. – Ф. 3206. – Оп. 2. – Спр. 272. – Арк. 8.
13. Там само. – Арк. 10.
14. Энциклопедия Третьего Рейха / Сост. Воропаев С. – М.: Локид – Миф, 1996. – С. 183.
15. Там само. – С. 184.
16. Соловійов О.В. Діяльність гітлерюгенду серед українських «фольксдойче» // Вопросы германской истории: Сб. науч. тр. – Д.: РВВ ДНУ, 2002. – С. 123.
17. Там само.
18. Коваль М.В., Медведок П.В. «Фольксдойче» в Україні (1941-1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. – № 5. – С. 24.
19. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 230. – Арк. 41.
20. Там само. – Арк. 4, 208.
21. Соловійов О.В. Діяльність гітлерюгенду серед українських «фольксдойче». – С. 124.
22. ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 348. – Арк. 9.
23. Там само. – Спр. 230. – Арк. 55-57.
24. Там само. – Спр. 357. – Арк. 1-2.
25. Там само.

Рецензент – д.і.н., проф. В.І. Колісниченко.

Надійшла до редколегії 20.11.2008 р.